

3.1. Leksikaalsest eripärast

Joachim Rossihniuse kirikuraamatutes leidub ootuspäraselt küllalt palju lõunaeestilist leksikat, nt *enge* 'vaid; aga', *esi* 'ise', *itkema* 'nutma', *katsik* 'katki', *lämmendama* 'soojendama', *manu* 'juurde', *mõskma* 'pesema', *natt* 'pind', *nõtsk* 'nõgu', *peni* 'koer', *püretama* 'rüvetama', *susi* 'hunt', *vastne* 'uus', *õdang* 'õhtu', *õkva* 'õige, otse; sile'.

Lisaks lõunaeestilisusele on ka sellist vananenud ja tänapäevaks keelest kadunud sõnavara, mis on vanale kirjakeelele laiemalt iseloomulik ja mida leidub teisteski XVI sajandi ja XVII sajandi esimese poole tekstides, nt *hagama* 'koguma', *hüüs* 'vara, rikkus', *kodu otsima* 'nuhtlema', *kolkustama* 'koputama', *kurre* 'kurt', *kõiksuda* 'kõik koos; sootuks', *liikpajatus* 'mõistukõne, võrdlus', *nuulma* 'arvama', *orjavits* 'kibuvits', *osama* 'tabama', *paimendama* 'hoidma, kaitsma', *pordujaht* 'hoorus', *reig* 'haav', *rohke* 'helde'.

Omapärase leksikaalse joonena võib Rossihniuse kirikuraamatute puhul nimetada mõningate tänapäeva keele seisukohalt tundmatute liitsõnade, nt *higipõsk* 'palehigi', *hiljumeeleline* 'alandlik, vaga', *jumalavallaline* 'jumalavallatu', *kasukaupmees* 'liigkasuvõtja', *sõnavõtlik* 'sõnakuulelik' ja *mõõdupidaja* 'mõõdukas' kasutamist ning sageli esinevat verbituletist *armatsema* tähenduses 'armastama', adverbituletist *mõtlikult* tähenduses 'mõistlikult', omapärast substantiivituletist *murestus* 'mure' või tema tekstidele iseloomulikku adjektiivituletist *päevalik* 'igapäevane'.

Nagu vanemale eesti kirjakeelele iseloomulik, on mitmed ühendid moodustatud tõlkelaenuiselt saksa keele eeskujul, nii et nende tähendust polegi võimalik mõista ilma saksa keelt appi võtmata, nt *ilmavärvitud* 'ilustamata, silmakirjatsemata' (vrd saksa *ungefärbte Wahrheit* 'ilustamata tõde'), *jälle ümber* 'jällegi, seevastu' (vrd *wiederum*), *ilma austama* 'teotama, rüvetama' (vrd *entheiligen*), *end istutama* 'istet võtma' (vrd *sich setzen*). Saksa keele eeskujul on Rossihnius lisatähendusi andnud ka üksiksõnadele, nt *all* 'seas' (vrd *unter*), *hõikama* 'kutsuma' (vrd *rufen*), *sees* 'sees; sisse' (vrd *in*). Tõlkelaenuena pärinevad saksa keelest ka ühendid *enese manu tulema* 'teadvusele tulema' (vrd saksa *zu sich kommen*), *ilmattav* 'tundmatu' (vrd sks *unbekannt*), *ümber andma* 'ümbritsema, katma' (vrd sks *umgeben*) jt.

Mida sisaldavad J. Rossihniuse kirikumanuaalid?

Ka enesekohasuse väljendamiseks on selle tähendusega liite asemel või liitele lisaks kasutatud saksa keele eeskujul vormistatud enesekohase asesõnaga *end* ühendeid, nt *end istutama*, *end rõõmustama*, *end hagama* jne.

Silmatorikavaks jooneks on paljude sõnade ühekordne esinemus XVII sajandi esimese poole eesti kirjakeele tekstide taustal. See võib viidata võimalusele, et autor on oma teksti kirjutades teinud ümberkirjutusvigu. Kõne alla tuleb siiski ka trükilao käigus tekkinud vigade võimalus või lõpuks seegi, et tegemist võib olla mõne vana ja haruldase sõnaga, mida ükski seni uuritud allikas ei registreeri. Nii leiame Rossihniuselt leksikat, mille kohta ei ole õnnestunud näidet leida ühestki hilisemast ega varasemast allikast, sellised on sõnad nagu *heik* 'vilets, paha', *huupaapima* 'pillama', *kapets* 'kapsas', *meelma* 'arvama'. Tuletistest olgu nimetatud *lillikukene* 'lilleke', *rüvene* 'roojane', *siselik* 'sisemine', *surmalik* 'surmav', *tühjalik* 'tühine'. Ka leidub tema kirikuraamatutes omapärasest tähenduseseoses kasutatud sõnu, nt *lendama* verb tähenduses 'põgenema' (vrd saksa keeles sarnaseid sõnu *fliehen* 'põgenema, pagema' ja *fliegen* 'lendama'), *laas* tähenduses 'kõrb' või *pooma* tähenduses 'koos olema' (lauses *Neine|sinatzede kätte kessude sissen p o h b koggones se sädus ninck need Prophetit*), mis on otsene tõlge saksa keelest ja ilmselt Rossihniusele selles seoses tuntuim vaste, ehkki tekst nõudnuks kujundlikuma tõlkevaste valikut (Luther kasutab selles kirjakohas (Mt. 22,40) küll verbi *hängen*, Vulgatas on kasutusel verb *pendeo*, mille tähenduste hulka kuulub lisaks 'rippuma' ja 'pooma' tähendusele ka 'pärima, pärit olema'.) Huvitav on asjaolu, et nt Stahli saksakeelses tekstis esineb seesama *hanget*, aga eestikeelne lause on tal vormistatud igati arusaadavalt, ilma tarbetu tõlkelaenulise verbita: *Nesinnasede kahe kesckude siddes on keick se sehduß / ninck needt Prophetit*. Omapärane ja raskesti seletatav on ka nimisõna *kamber* kasutamine tähenduses 'ihalus, kiimalus' või *kang* kasutamine tähenduses 'amb'.

Määrsõna *väga* esineb Rossihniusel valdavalt vanal kujul *väe kaan* (28st seitsmel korral kokku kirjutatud, neist kaks omakorda lühenenud: *weikun*, *wehka*).

Rossihniuse kirikuraamatutes võib huvitaval kombel märgata mitmete põhja- ja lõunaeeetiliste sõnatüvede sagedast varieerumist. Nii kasutab ta nt vaid kolmel korral 18st lõunaeeetilist *nõstma*-tüve, enamikul juhtudel aga põhjaeeetilist *tõstma*-verbi. Varieerub ka adverbi *täna* ja *täämba* kasutamine: lõunaeeetiline *täämba* esineb 11 korda ja põhjaeeetiline *täna* 12 korda. Partikkel *een* esineb seevastu 73 korral lõunaeeetilisena ja vaid neli korda põhjaeeetilisel kujul *ees*. Selline vormiline kõikumine võib viidata sellele, et Rossihniusel oli oma kirikuraamatuid koostades eeskujuna kasutada põhjaeeetikeelseid allikaid. Muidugi ei saa

unustada seda, et Tartus ja selle ümbruses 370 aastat tagasi kõneldud keelekuju võis erineda sellest, mida oli võimalik registreerida murdekogumise algusaegadel ja kahtlemata ei saa me Rossihniuse tartukeelsetest tekstidest oodata näiteks Võru murdele iseloomulikke lõunaeestilisi jooni. Ilmselt oli 17. sajandi alguse Tartus ka Põhja-Eesti murrete kõnelejaid, kelle keelekuju võis mõjutada ka tollast kujunema hakkavat lõunaeestilise kirjakeele traditsiooni.

Vormiliste lõunaeestipärasustena torkavad silma saava käände lõpp *-s*, seesütleva lõpp *-n*, *olema*-verbi olevikuvorm *om* ning mitmed lõunaeestilised partiklid, nt *kohe* 'kuhu', *kun* 'kus; kui', *sean* 'seas', *sisen* 'sees' jt. Järjekindel on ka mõnede *ne*-liiteliste sõnade käänamisel alates genitiivist esinev *tse*-lõpuline vorm, nt *lähembetze* 'lähemise', *iggawetze* 'igavese', *tullitzes* 'tuliseks'. Leidub ka üksikuid *je*-lõpulisi sisseütleva vorme, nt *võõruseje*, *ülembeje*, *alambaje*. Imperfekti vormistik on väga varieeruv, kuid on kasutatud ka lõunaeestilisi murdevorme, nt *asti* 'astus', *veie* 'viis', *saiet* 'said', *tõiet* 'tõid'. Huvitav on vana osastavalise vormi *võisind* esiletulek, mis taandub lõunaeestilisele algvormile *võisi* 'või'.

Rossihniuse teostes leiab kasutust ka omapärane vana eitav-küsiv modaalpartikkel *eis* 'kas ei' ning küsiv partikkel *ommes* 'kas on'. Hoolimata ortograafilisest ja vormilisest ebahütlusest ning paljudest raskesti identifitseeritavatest sõnakujudest on Rossihniuse tekstid väga huvitav ja omanäoline keelematerjal, milles lõunaeestilisi jooni leidub ehk rohkemgi kui seni arvatud.

3.2. Statistiline ülevaade

Joachim Rossihniuse kirikumanaalide eestikeelses tekstis on 63 238 tekstisõna (liitsõnade osad on arvestatud eraldi), erinevaid sõnesid on 7331 (arvestades vormisest ja vormidevahelist homonüümiat, kuid arvestamata paradigmasisest homonüümiat, st *minna* 'mina' ja *minna* 'minema infinitiiv' on loetud erinevateks sõnedeks, aga *temma* 'tema nominatiiv' ja *temma* 'tema genitiiv' mitte¹).

Poole Rossihniuse tekstist katavad 86 sagedamat sõnavormi, 100 sagedamat sõnavormi katavad 52% tekstist. On leitud, et selliste kvantitatiivsete näitajate järgi on põhimõtteliselt võimalik mingi tundmatu keele teksti puhul automaatselt kindlaks määrata keeletüüp. Aglutinatiivsetes keeltes katavad 100 sagedamat sõnavormi 20–28% tekstist, sünteetilis-flektiivsetes keeltes 24–42%, analüütilis-flektiivsetes keeltes 43–54%, analüütilis-flektiivsetes keeltes amorfsuse elementiga 48–60%. Eesti keele vastav protsent on 29, saksa keelele aga 49. Poole teksti katmiseks läheb indoeuroopa keeltes vaja keskmiselt 80–200 sagedamat sõnavormi, türkitatari keeltes 700–800, eesti keeles aga ligikaudu 900 (tingimusel, et tekstis on vähemalt 20 000 sõna).² Eesti keele sõnavormide tekstikatmuse arvutamisel on arvesse võetud kõik homonüümia tüübid.³ Kui Rossihniuse tekstides ka paradigmasisest homonüümiat eristada, katab poole tekstist ikkagi vähem kui 90 sagedamat sõnavormi. Ootuspäraselt on Rossihniuse keel eelpool toodud näitajate poolest saksa keelega sarnasem kui eesti keelele: on üldteada tõde, et tollased autorid kasutasid käändevormide asemel pigem kaassõnaühendeid ja kaasaütlevat käännet polnud veel kujunenudki, mistõttu ongi erinevaid sõnavorme vähem kui meie praeguses kirjakeeles. Siiski ei saa niivõrd suurt erinevust praegusest eesti keelest seletada ainult erinevate morfoloogiliste vormide vähese kasutamisega. Ka meie tänapäevases piiblis kulub poole teksti katmiseks kõigest 130

---

¹ Homonüümia tüüpide kohta vt Ü. V i k s, Sõnavormide homonüümia eesti keeles. – Keel ja Kirjandus nr 2, 1984, lk 97–105

² J. T u l d a v a, Sagedussõnastik leksikostatistilise uurimise objektina. – Tõid keelestatistika alalt 2, Tartu, 1977, lk 146–147

³ J. T u l d a v a, 1977. Op. cit., lk 145–146

sagedamat sõnavormi ja 100 sagedamat katavad 48% tekstist.⁴ Üheteemalistes terviktekstides ilmselt ongi poole teksti katmiseks vaja vähem sõnavorme kui eriteemaliste tekstide valimi puhul: Georg Orwelli “1984”⁵ eestikeelses tõlkes 310, Ülo Kristjuhani “Kaasaegse ergonoomika alustes”⁶ 550. Üheteemaliste tekstide sõnavara on piiratum. Seda arvesse võttes pole Rossihniuse kirikukäsiraamatu tekstikatmuse näitajate erinevus tänapäeva eesti keele omadest enam nii silmatorkavalt suur.

Erinevaid lekseeme (siinses sõnastikus märksõnu) on Rossihniusel 1985, st iga märksõna kohta umbes 30 tekstisõna. On üllatav, et Rossihniuse tekstides esineb rohkem erinevaid lekseeme kui Georg Mülleri jutlustes (umbes 55 tekstisõna iga märksõna kohta), sest just Mülleri sõnavara on peetud väga rikkalikuks.⁷ Tänapäevase piibli sõnavara on mõlema 17. sajandi autori omast suurem: umbes 17 tekstisõna iga märksõna kohta. Lekseeme, mis esinevad Rossihniusel, kuid mitte Mülleri, on umbes 900. Mülleri jutlustes omakorda on umbes 700 sõna, mida Rossihnius pole kasutanud. Lahknevuste üheks põhjuseks on erinevate tuletusliidete kasutamine, nt Rossihniusel *mõte*, Mülleri *mõttus* ja *mõtlus*, Rossihniusel *karjus*, Mülleri *karjane*, Rossihniusel *pahandama*, Mülleri *pahastama*, Rossihniusel *mõistlik*, Mülleri *mõistnik*, Rossihniusel *higunema* ‘higistama’, Mülleri *higima* ‘higistama’ jpt. Teiseks põhjuseks on autorite erinev murdetaus. Rossihnius kasutab Lõuna-Eesti murdesõnu *kaema* ‘vaatama’, *kohe* ‘kuhu’, *koolma* ‘surema’, *manu* ‘juurde; juures’, *mõskma* ‘pesema’, *õdang* ‘õhtu’ jt. Palju on aga selliseidki sõnu, mis on levinud kogu Eestis, kuid esinevad ainult Rossihniusel, mitte Mülleri, nt *avaldama*, *lausuma*, *nõrk*, *seletama*. Muidugi ei saa tänapäevaste ega ka 150 aasta taguste murdeandmete põhjal otsustada, millised sõnad olid tuntud üle Eesti, millised vaid üksikutes murretes. Näiteks praegu selgelt lõunaeestiline *perra* (*perrä*) esineb nii Mülleri kui Rossihniuse tekstides (Mülleri 55, Rossihniusel 50 korda).

Järgnevalt on esitatud 20 sagedamat lekseemi Rossihniuse kirikukäsiraamatutes, Mülleri jutlustes, tänapäevases piiblis ja tänapäeva eesti kirjakeeles üldiselt.⁸ Iga sõna ees on märgitud, mitu protsenti tekstist see

⁴ Piibli andmed siin ja edaspidi Matteuse evangeeliumi, Pauluse kirja Galaatslastele, Apostilide tegude ja Malakia raamatu põhjal (kokku 44 019 sõnet), tekstid on võetud <http://www.piibel.ee-st>

⁵ <http://www.cl.ut.ee/ee/1984/>

⁶ <http://www.parnu.ee/raulpage/ergo/>

⁷ Vt nt V. R e i m a n n, Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, Fünftehnter Band. Dorpat, 1989, lk XXXIX jj.

⁸ Tänapäevase kirjakeele andmed siin ja edaspidi on esitatud Tartu Ülikooli arvutuslingvistika uurimiserühma koostatud eesti kirjakeele korpuse (1890–1990)

Mida sisaldavad J. Rossihniuse kirikumanuaalid?

sõna katab (95%lise statistilise kindlusega, eeldades, et kõrge sagedusega sõnad jaotuvad Poissoni jaotuse järgi). Nagu tabelist näha, ei saa väita, et näiteks sõna *kumb* esineb Rossihniuse eesti keeles (kiriklikes tekstides?) harvem kui sõna *sees*. Samuti ei saa väita, et *need* esineb sagedamini kui *ära*, *kaan*, *kõik* ja *oma*, kuid tabelis on siiski vaid 20 lekseemi, mille sagedus just nendes tekstides on kõrgeim.

Rossihnius	Müller	Tänapäevane piibel	Tänapäevane kirjakeel
6,34.. 6,74 <i>see</i>	6,54.. 6,86 <i>see</i>	6,01.. 6,47 <i>ja</i>	3,70.. 3,80 <i>olema</i>
5,44.. 5,81 <i>ning</i>	4,47.. 4,73 <i>ning</i>	4,22.. 4,61 <i>olema</i>	2,87.. 2,97 <i>ja</i>
4,02.. 4,34 <i>olema</i>	3,97.. 4,22 <i>olema</i>	2,00.. 2,28 <i>see</i>	1,96.. 2,04 <i>see</i>
3,06.. 3,34 <i>tema</i>	3,86.. 4,11 <i>meie</i>	1,88.. 2,15 <i>ta</i>	1,76.. 1,83 <i>tema</i>
2,15.. 2,38 <i>sina</i>	2,23.. 2,42 <i>jumal</i>	1,77.. 1,03 <i>tema</i>	0,88.. 0,93 <i>mis</i>
1,95.. 2,17 <i>mina</i>	1,97.. 2,15 <i>tema</i>	1,54.. 1,78 <i>kui</i>	0,88.. 0,93 <i>ei</i>
1,65.. 1,86 <i>nemad</i>	1,74.. 1,91 <i>et</i>	1,45.. 1,68 <i>üttelema</i>	0,84.. 0,89 <i>et</i>
1,57.. 1,77 <i>meie</i>	1,54.. 1,69 <i>pidama</i>	1,31.. 1,53 <i>aga</i>	0,65.. 0,70 <i>kui</i>
1,43.. 1,62 <i>saama</i>	1,37.. 1,52 <i>kui</i>	1,25.. 1,47 <i>kes</i>	0,65.. 0,69 <i>mina</i>
1,31.. 1,49 <i>kui</i>	1,33.. 1,48 <i>üks</i>	1,16.. 1,37 <i>nad</i>	0,64.. 0,69 <i>ta</i>
1,27.. 1,45 <i>et</i>	1,32.. 1,47 <i>need</i>	1,15.. 1,36 <i>need</i>	0,62.. 0,67 <i>võima</i>
1,20.. 1,38 <i>ei</i>	1,29.. 1,43 <i>ei</i>	1,13.. 1,33 <i>et</i>	0,56.. 0,60 <i>ka</i>
1,20.. 1,38 <i>üks</i>	1,15.. 1,29 <i>kõik</i>	1,12.. 1,33 <i>ma</i>	0,44.. 0,48 <i>ning</i>
1,17.. 1,34 <i>teie</i>	1,04.. 1,17 <i>ka</i>	1,07.. 1,28 <i>ei</i>	0,43.. 0,47 <i>aga</i>
1,01.. 1,17 <i>enge</i>	0,99.. 1,12 <i>inimene</i>	1,00.. 1,20 <i>siis</i>	0,42.. 0,46 <i>oma</i>
0,95.. 1,11 <i>sees</i>	0,95.. 1,08 <i>mitte</i>	0,91.. 1,10 <i>teie</i>	0,42.. 0,46 <i>või</i>
0,94.. 1,10 <i>jumal</i>	0,94.. 1,06 <i>ära</i>	0,87.. 1,05 <i>mis</i>	0,41.. 0,45 <i>saama</i>
0,94.. 1,09 <i>mitte</i>	0,89.. 1,01 <i>pärast</i>	0,85.. 1,03 <i>oma</i>	0,40.. 0,44 <i>omama</i>
0,91.. 1,07 <i>kumb</i>	0,83.. 0,95 <i>sees</i>	0,73.. 1,02 <i>minema</i>	0,37.. 0,40 <i>kõik</i>
0,84.. 0,99 <i>need</i>	0,82.. 0,94 <i>mina</i>	0,67.. 0,90 <i>ning</i>	0,34.. 0,38 <i>pidama</i>

Sagedusloendi tipp on Rossihniusel, Mülleril ja tänapäeva keeles üllatavalt sarnane. Väärrib märkimist, et *see*, *ning* ja *olema* on 3 kõige sagedamat sõna ka Mülleri-eelsetes tekstides.⁹ Murdesõna *enge* asemel on praeguses kirjakeeles *aga*, *kumb* asemel on *mis*. Eitussõna *mitte* kuulub vanades tekstides peaaegu vältimatult eitavasse lausesse, nt Rossihniusel *Siina ei pea mitte erra|tapma* või *Se ei olle mitte hä, et se Inimene ütziines om.*

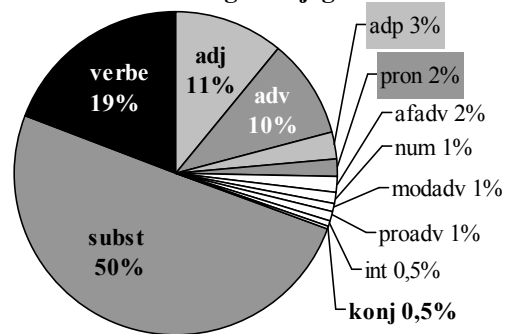
põhjal (<http://www.cl.ut.ee/ee/corpusb/>, sagedusloendit vt http://www.cl.ut.ee/ee/tulemusi/sag_lem_1000.kogu).

⁹ V.-L. Kingisepp, E. Ehasalu, K. Habicht, J. Peebo, Vanimate eesti keele tekstide sõnavarast ja grammatilisest vormistikust. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 7. Tartu, 1997, lk 72

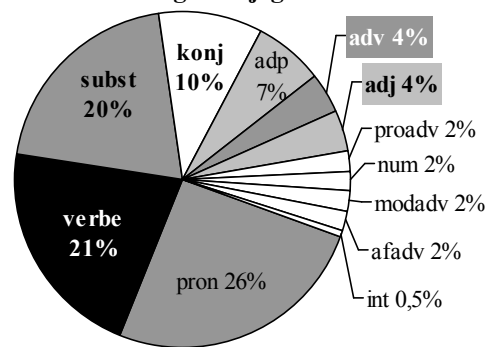
Tänapäeva keeles on ainult üks verb, mille suhteline esinemissagedus ületab 1% (*olema*), kuigi esimese 20 seas on verbe kokku viis-kuus (tabelist välja jäänud *tulema* tekstikatmus on 0,33 .. 0,36%). Piiblis on väga sage ka *ütleva*. Rossihniusel on lisaks verbile *olema* väga sage veel vaid *saama*, mis annab kinnitust, et *saama* on Rossihniusel põhiliselt abiverb (vrd saksa *werden*). Mülleril on *saama* sagedusloendis alles 28. kohal, tema kasutab abiverbina pigem sõna *pidama* (vrd alamsaksa *schöllen*). Tänapäeval pole 20 sagedama sõna seas ühtki nimisõna, Rossihniusel on *jumal* – tegemist on ju kirikukäsiraamatuga. Tänapäeval pole ka ühtegi väga sageli esinevat kaassõna, Rossihniusel on *sees* – praegu kasutatakse selliste kaassõnaühendite asemel pigem käändevorme. Väga sageli esineb Rossihniusel ka *kaan* ‘-ga’ (0,78 .. 0,92% tekstist), millest on kujunenud tänapäevane kaasaütleva käände lõpp.

Sõnaliigiliselt jagunevad Rossihniuse sõnad järgnevalt:

Märksõnade sõnaliigiline jagunemine

Teksti sõnaliigiline jagunemine

Mida sisaldavad J. Rossihniuse kirikumanuaalid?

Pooled märksõnad on substantiivid, kuid tekstist moodustavad substantiivid vaid 26%. Tekstis on kõige rohkem pronomeneid, sõnastikust hõlmavad need aga kõigest 2%. Eriti suur on erinevus konjunktsioonide osas: vaid 0,5% sõnastikust, kuid 10% tekstist. See tähendab, et sidesõnu ja asesõnu on küll vähe erinevaid, kuid tekstis kasutatakse neid väga sageli. Võib arvata, et sama kehtib ka tänapäevases kirjakeeles: lekseemide sagedusloendi tipus on enim just ase- ja sidesõnu.

Sagedamate nimi- ja omadussõnade kasutuse tingib tekstide temaatika. Järgnevas loendis on iga sõna ees tema koht üldises sagedusloendis, sulgudes sõna järel on sagedus.

10 sagedamat		
nimisõna	omadussõna	teigusõna
17. <i>jumal</i> (643)	61. <i>püha</i> (181)	3. <i>olema</i> (2641)
28. <i>Jeesus</i> (432)	85. <i>suur</i> (124)	9. <i>saama</i> (963)
29. <i>issand</i> (422)	87. <i>hea</i> (122)	26. <i>pidama</i> (471)
41. <i>Kristus</i> (312)	103. <i>armas</i> (102)	30. <i>ütleva</i> (413)
48. <i>isa</i> (243)	111. <i>igavene</i> (96)	32. <i>andma</i> (374)
51. <i>poeg</i> (211)	133. <i>õnnis</i> (72)	37. <i>tulema</i> (344)
52. <i>patt</i> (206)	145. <i>kõrge</i> (65)	38. <i>lausuma</i> (340)
58. <i>aeg</i> (191)	186. <i>kuri</i> (49)	39. <i>tegema</i> (319)
59. <i>inimene</i> (185)	217. <i>ainus</i> (41)	42. <i>minema</i> (306)
60. <i>arm</i> (183)	241. <i>taevane</i> (34)	47. <i>tahtma</i> (252)

Sõnühendeid, sh ühendverbe, väljendverbe, liitsõnu jm (Rossihniusel endal on sõnade kokku- ja lahkukirjutamine varieeruv) oleme sõnastikku lisanud 853. Sagedamad neist on *seesama* (esineb 151 korda), *seesinane* (146), *seepärast* (119), *niisugune* (78), *üles tõusma* (74), *andeks andma* (70), *välja minema* (49), *kõrgepapp* (44), *teineteise* (41), *ära koolma* (40).

Huvitav on vaadata sedagi, millised sõnavormid kalduvad tekstis kõrvuti esinema. Järgnevas tabelis on sagedamad bigrammid (esinevad rohkem kui 100 korral) Rossihniuse kirikukäsiraamatus, nende esinemissagedused ja ka see, mitmendal kohal vastav bigramm on tänapäeva keele korpuse põhjal.¹⁰ Huvipakkuvad on just need, mida tänapäeval 1000 sagedama seas ei ole. *mitte* kasutamisest eitavates lausetes oli juba juttu, lisada võiks, et *ei mitte* esineb 1890ndate korpuses veel vaid 8 korral, 1950ndatest alates aga enam mitte kordagi. Esmapilgul üllatav on bigrammi *tema vastu* nii sage kasutus. Põhjus on aga selles, et *talle ütleva* asemel on Rossihniusel *tema vastu lausuma/kostma/ütleva* (ilmselt saksa *sprechen/sagen zu ihm* eeskujul).

¹⁰ http://www.cl.ut.ee/ee/tulemusi/korpus0,16.2_grams.1000

Bigramm	Sagedus	Vastav bigramm tänapäeva korpuses ja selle koht sagedusloendis
Rossihniusel		
1. <i>ning see</i>	243	<i>ja see</i> (49.), <i>ning see</i> (pole 1000 sagedama seas)
2. <i>ei mitte</i>	192	(pole 1000 sagedama seas)
3. <i>ning tema</i>	183	<i>ning tema</i> (319.), <i>ja tema</i> (29.), <i>ja ta</i> (45.), <i>ning ta</i> (254.)
4. <i>ei ole</i>	153	<i>ei ole</i> (1.)
5. <i>ning lausus</i>	153	<i>ja ütles</i> (267.), <i>ning lausus</i> (pole 1000 sagedama seas)
6. <i>et tema</i>	142	<i>et tema</i> (43.), <i>et ta</i> (13.)
7. <i>kui tema</i>	137	<i>kui ta</i> (11.), <i>kui tema</i> (pole 1000 sagedama seas)
8. <i>see on</i>	133	<i>see on</i> (2.)
9. <i>on see</i>	127	<i>on see</i> (15.)
10. <i>tema vastu</i>	124	(pole 1000 sagedama seas)
11. <i>et meie</i>	119	<i>et meie</i> (224.), <i>et me</i> (189.)

Järgnevas loendis on nimisõnad koos oma täienditega Rossihniusel, Mülleril ja tänapäevases piiblis, sulgudes on esinemissagedus (arvesse ei ole võetud liitsõnu, nt *heategu*, *luuliikumine*). Loetletud on sellised ühendid, mis esinesid vähemalt 1 korra iga 5000 tekstisõna kohta, Mülleril 2 korda iga 5000 sõna kohta.

Rossihniusel	Mülleril	Tänapäevases piiblis
<i>püha vaim</i> (89)	<i>jumala sõna</i> (267)	<i>püha vaim</i> (49)
<i>armas veli</i> (44)	<i>jumala poeg</i> (128)	<i>inimese poeg</i> (32)
<i>igavene elu</i> (33)	<i>püha vaim</i> (99)	<i>vägede Jehoova</i> (24)
<i>ainus poeg</i> (31)	<i>vaene inimene</i> (89)	<i>järgmine päev</i> (18)
<i>Jeruusalemma linn</i> (27)	<i>hea meel</i> (82)	<i>kuri vaim</i> (17)
<i>jumala poeg</i> (27)	<i>püha ristikirik</i> (78)	<i>jumala sõna</i> (14)
<i>taevane isa</i> (25)	<i>kõigevägivene jumal</i> (69)	<i>jumala poeg</i> (12)
<i>rohke arm</i> (24)	<i>armas inimene</i> (68)	<i>hea meel</i> (11)
<i>inimese poeg</i> (23)	<i>igavene elu</i> (66)	<i>issanda ingel</i> (10)
<i>jumala sõna</i> (19)	<i>jumala arm</i> (53)	<i>suur hulk</i> (10)
<i>armas poeg</i> (16)	<i>taevane isa</i> (51)	<i>parem käsi</i> (10)
	<i>armas poeg</i> (50)	<i>Taaveti poeg</i> (9)
	<i>inimese laps</i> (47)	
	<i>inimese sugu</i> (47)	
	<i>suur häda</i> (43)	
	<i>armuline jumal</i> (42)	
	<i>jumala viha</i> (42)	
	<i>suur rõõm</i> (42)	
	<i>kõige kõrgem jumal</i> (40)	
	<i>kindel usk</i> (40)	

Mida sisaldavad J. Rossihniuse kirikumanuaalid?

Kõige rohkem korduvaid ühendeid on Mülleri jutlustes. Vähemalt 2 korral esineb Rossihniusel *ca* 1450 ühendit (115 iga 5000 tekstisõna kohta), tänapäevases piiblis *ca* 790 (90 iga 5000 tekstisõna kohta), Mülleri *ca* 5280 (260 iga 5000 tekstisõna kohta). Samuti on Mülleri erinevate ühendite keskmine esinemissagedus kõige suurem: iga ühendit esineb tal keskmiselt 6,4 korda, Rossihniusel 3,9 ja tänapäevases piiblis 3,4 korda. Erinevus võib tuleneda sellest, et Mülleri tekst on sisu poolest vabam. Rossihniuse raamatu põhiosa moodustavad ju piiblitõlgid, mis pidid olema täpselt tõlgitud. On aga üllatav, et Rossihniuse sagedusloendi tippu kuuluvad *Jeruusalemma linn* ja *rohke arm* tänapäevases piiblis ei esine või esinevad väga harva. *Jeruusalemma linna* asemel on praeguses piiblis lihtsalt *Jeruusalemm*. Ka Lutheri 1545. aasta piiblitõlkes¹¹ on neis lausetes, milles Rossihnius on kasutanud ühendit *Jeruusalemma linn*, alati lihtsalt *Jerusalem*¹², kuigi muudes lausetes võib olla ka *die Stadt Jerusalem*. Rossihniuse kirikuraamatu katekismuse ega laulude osas kohanime *Jeruusalemm* ei mainita. *Jeruusalemm* üksi esineb 15 korral. Tegelikult on *ca* 70% kõikidest kohanimede kasutusjuhtudest Rossihniusel koos liigisõnaga (*linn, maa, alev, meri, jõgi, mägi*). Ka Müller on eelistanud kasutada kohanimedid koos liigisõnaga.

Ühendi *rohke arm* asemel on praeguses piiblis enamasti *heldus*¹³, korra ka *arm*¹⁴ ja korra *halastama*¹⁵. Lutheri 1545. aasta piiblis on samades salmides 9 korral *Barmherzigkeit*, 1 korral *große Barmherzigkeit*¹⁶. Võimalik, et mõnes varasemas Lutheri tõlkes esineb *große Barmherzigkeit* ka sagedamini. Kuigi ka Vulgatas¹⁷ on neis lausetes lihtsalt *misericordia*, ainult sellesamas ühes kohas *magna misericordia*. Ühend *rohke arm* esineb Rossihniusel isegi siis, kui saksakeelses paralleeltekstis on lihtsalt *Gnade* või hoopiski *milde Güte*. Tundub, et sõna *rohke* ei kuulunud Rossihniuse aktiivsesse sõnavarra: 28 esinemisjuhust on 24 ühendis *rohke arm*, 1 liitsõnas *rohkearmuline* ja ainult 3 muudes seostes. Mülleri jutlustes esineb *rohke* ainult ühendis *rohke arm*. Heinrich

¹¹ Text der unrevidierten Lutherbibel 1545 (morfoloogia ja ortograafia tänapäevastatud). <http://jesus-is-lord.com/germtoc.htm>

¹² Mt. 2,1; Mt. 2,3; Mk. 15,41; Lk. 2,22; Lk. 2,25; Lk. 2,41; Lk. 2,42; Lk. 2,43; Lk. 2, 45; Lk. 9,31; Lk. 17,11; Lk. 18,31; Lk. 23,28; Lk. 24,18; Lk. 24,33; Lk. 24,47; Jh. 1,19; Ap. 1,8; Ap. 1,19; Ap. 8,14; Ap. 9,2; Ap. 10,39; Ap. 13,21; Ap. 13,27; Ap. 13,31; Sk. 9,10; Ml. 3,4;

¹³ Mt. 9,13; Lk. 1,50; Lk. 1,54; Lk. 1,72; Ro. 12,1; Ro. 15,9; Tt. 3,5; 1 Pe. 1,3

¹⁴ Mt. 5,7

¹⁵ Lk. 10,37

¹⁶ 1 Pe. 1,3

¹⁷ Latin Vulgate Bible. <http://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/public/bibles/vulgate.search.html>

Stahli sõnaraamatus¹⁸ on *Barmherzigkeit* vasteteks nii *arm* kui ka *helde arm* ja *rohke arm*. Kõige usutavamana tundub, et nii ühend *rohke arm* kui ka kohanimedede kasutamine koos liigisõnaga oli käibele läinud mingitest varasematest tõlgetest. Oletusele annab tuge ka Stahli “Hand- und Hauszbuchi” III osa¹⁹, kus neissamades piiblisalmides on saksa *Barmherzigkeit* üldiselt tõlgitud *arm*, kuid millegipärast Ro. 15,9 on saksa-keelses paralleeltekstis oleva sõna *Barmherzigkeit* vasteks koguni *suur ning rohke arm*.

Rossihniuse sõnavara on kindlasti väärt edasisi põhjalikke uurimusi, mis annaks uut infot ühelt poolt piiblitõlke ajaloo kohta, teiselt poolt vana lõunaeesti keele kohta.

---

¹⁸ Anführung zu der Estnischen Sprach ... von M. H e n r i c o S t a h l e n. Revall, 1637. Faksiimiletrükk teoses Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts. I. Kommentiert und herausgegeben von H. H a a r m a n. Hamburg, 1976

¹⁹ H. S t a h l, Hand- und Hausbuch Für die Pfarherren vnd Hausväter Ehnischen Fürstenthumbs. Dritter Teil. Revall, 1638